

ШЫН

№33

(19223)

2019 чылдың
март 28
четверг

Хүннүн үнери — 06:12
Ажары — 18:59
Хүн дурту — 12:47

Садар өртээ костуг

12+

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

иннүн медээлери

УУГЛАРНЫҢ ЧАЙГЫ ЫШТАНЫЛГАЗЫ

ылда Тывага уругларның чайгы
ылгазын чөптүг ажыглаары-
спублика девискээринде 195
лагерьлеринге уругларны
ыры көрдүнгөн. Ниитизи-биле
ка болгаш бүгү россия чергелиг
рге барык 22 муң уругларны
ыраар. Оларның иштинде кадыын
рар сорулгалыг Кадык камгалал
ың шугуму-биле — 2500, бүгү-
ргелиг лагерьерге 412 чашты
ыраар.

ДЕЛЕГЕЙ ЧЕРГЕЛИГ ДЕЛГЕЛГЕДЕ

еспублика кызыгаар аразының
оннар аразында туризмни
-биле, 2019 чылдың март 29-31
Моолдун Улан-Батор хоорай-
өл Экспоцентр» делегейниң
төвүнге болуп эртер «ITM
2019» XX делегейниң туризм
нге киржир.
алдан бээр Моолдун туризм
зының эгелээшкини-биле эр-
ITM Mongolia 2019» делегейниң
гелгеи ам 20 дугаар болур. Ук
моол компаниялардан аңгыда,
Япониядан, Франциядан, Ко-
заш өске-даа күрүнелерден
октаамал киржип турар.
делгелгеге турисчи курла-
делгел, Тыва Республиканың
дузазының экспорт курла-
р дугаар таныштырар. Тыва
ының туризм болгаш кадык
адырында ачы-дузаларны
арга көргүзерин калбартыры
обанның кол сорулгазы.

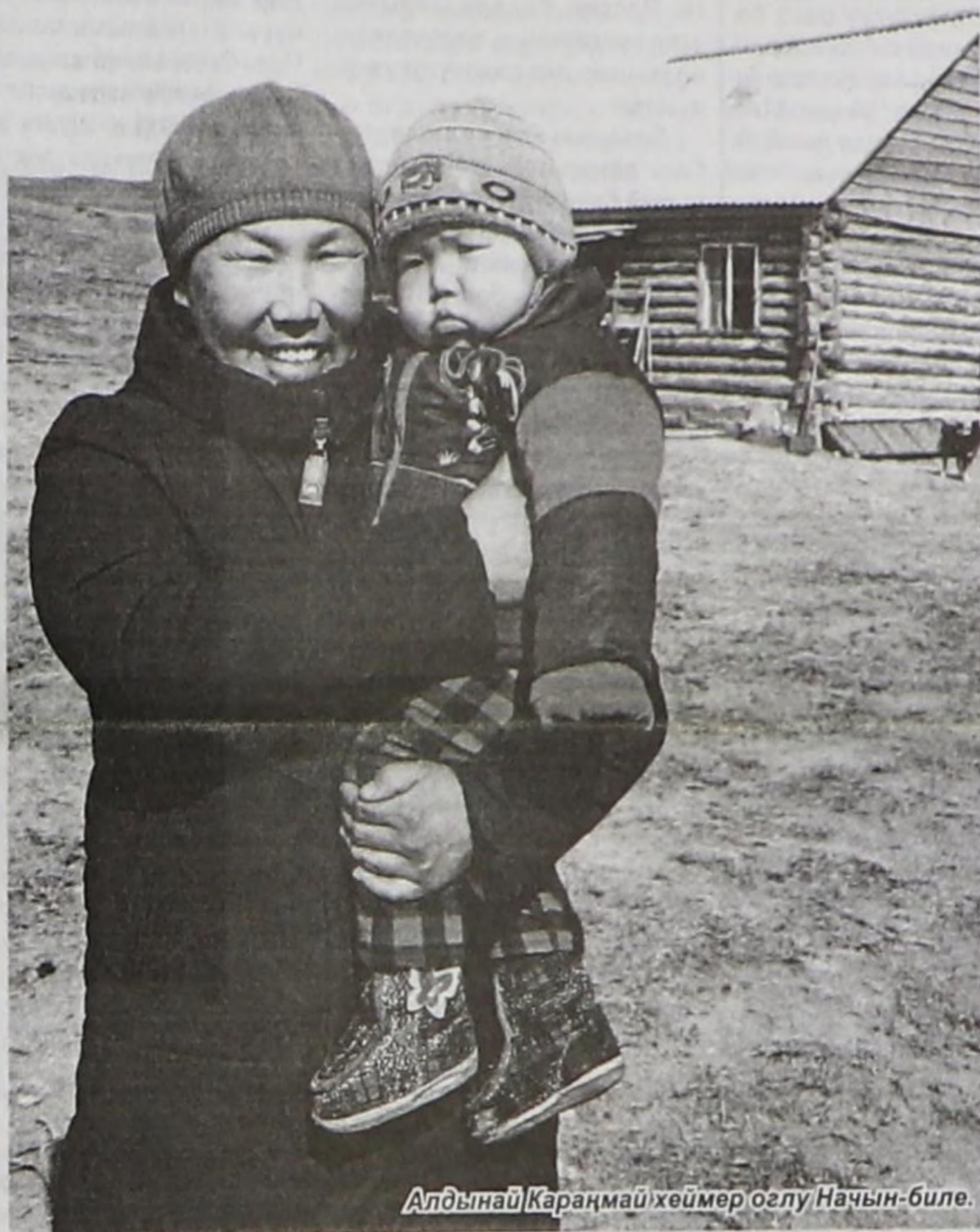
ИБОГА ДЕЛЕГЕЙ ЧЕМПИОНУ

2-24 хүннеринде Москвага
орт ордузунга Харлампиевтиң
делегей чергелиг самбо мар-
га 36 чурттан 250 эр, херээжен
тудушкан. Бо адаан-мөөрейге
ыс чер-чурттугларывыс Ар-
вак 52 килге, Саян Хертек 57
пионнар болганнар. Түннел
эгиржип алышыкына Саян
ан келген шыырак мөге Ки-
удур ооргазынга чүүктээш,
о октаптар арганы ажыглааш,
легей чергелиг чемпион атты
н.

БУТ БӨМБҮҮНҮҢ АДЕМИАЗЫНДА ЫВА СПОРТЧУ

ниң эң-не алдарлыг футболис-
ренип турганы бут бөмбүүнүн
ынче кирериниң баштайгы
свага эрткен. Аңаа Тывадан
Чингис Допчун-оол 200 оол
тиилеп үнгөш, эң-не шыы-
зынче шилиттинип кирген.
ейге Тываның адын алдар-
бөмбүүнге шыырак спортчу
нип алыксап чоруур өзүп ораар
тавияга барып шылгалдалар
и, орук-суурунун болгаш өске-
далдарынче 120 муң рубль
нип турар.

УШ-ТОКПАКТЫҢ МАЛЧЫННАРЫ

Алдынай Караңмай хеймер оглу Начын-биле.

ДАМЧЫДАРЫНГА БЕЛЕН

Ада-өгбелеривистен дамчып келген
иш — мал малдаарынга сонургалдыг
аныяктар бедик көдүрлүүшкүн-биле
“Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг” губерна-
тор төлевилелге киржип турар. Ажыл-
ишчи, кызымак, шудургу кижээ аныяк
өг-бүлелерниң саны көвүдээн тудум
суур, кожуун, Тыва улам-на сайзыраар.
Арыг суглуг Эрбек хемниң унунда
Уш-Токпак деп черде “Аныяк өг-бүлөгө —
кыштаг” губернатор төлевилелиниң 2017
чылда киржикчилери Хүреш биле Саида
Ооржактарның өг-бүлөзи кыштап турар.
Эрбектин девискээри шээр мал тудары-
га кончуг таарышкан изиг ойттуг чер деп
тус черниң чурттакчылары чоргаарал-би-
ле чугаалаар. Бо хүнде хураганнарының
баш саны 140 четкен. Мал оолдааш-
кыны уламчылап турар. Кыштагжылар
төлевилелдин бо чылгы киржикчилери
Белек биле Өлзей Оюннарга 200 баш
төрүүр хойну дамчыдарынга белең.

Хүреш бичизинден тура мал аразы-
га өскөн болгаш, ажил-иштиң чымыш-
тыын эки билир. Дыштанылга үезинде
кырган ада-иезинге дузалажыры-биле
аалынче чоруп каар. Өөнүн ишти Саида
Улуг-Хем кожууннун Ийи-Талдан. Амгы
үеде Эрбек школазында эге класстар
башкызы. Дыштаныр хүннерде ол ийи
башкызы. Дыштаныр кыштагга кээр. Алды-
най Караңмай хеймер оглу Начын-биле.

үшкү классчы, Айран бирги классчы.
Уруглары бут кырынга тургужеге чедир
опарның чанында Хүрештиң ада-иези На-
талья Доржуевна биле Уран-оол Хүлер-
оолович дузалажып турар.

Кыштагга кээривиске, Хүреш малын
кадарып чорупкан болду. Ынчангаш ооң
хүндүлүг дыштанылгада авазы-биле чу-
гаалаштым: “Кышты хүр-менди эртивис.
Хураганнарны база чидириг чокка до-
руктуруп ап тур бис. Хой кадарып чорда,
хураганнар төрүттүнүп келирге, Хүреш
оларны инчеекке суккаш, камны-биле
эккээр киж. Хой колдуунда өдөктө
төрүп тур. Эрткен чылын 200 баш хойга
онааштыр 150 ажыг хураганы онча-
менди доруктуруп алдывыс. Каа-Хем
кожуундан дамчып келген хоюvus мал
оолдаашкынының үезинде хураганнарын
хоспас, эки мал болду. Эрткен чылын чеди
хой ийистээн. Бо чылын база манап тур
бис. Чоокта чаа уруувус оглу-биле хой
кадарып чораш, кокайга таварышкан.
Оглу хараган аразынга чаштынып турда,
алгы-кышкызы-биле ойладып, хоюн кам-
галап алган. Эрткен чылын черлик ыттар
бир хоюvусту тудуп каапкан. Кыштагда
соталыг харылзаа дыка эки. Медээни
дамчыдыттарывыс билек, аңчылар дарый
келгеш, араатан аңы истеп, хемчээн ап
турду. Өөр-өөр бөрүлөр аалдар чанын-
га улужа бээрде, дыка сезинчиг. Мүнне

өршээлдиг, чидириг чок болдуvус”.

Аныяк малчыннар тус чер чагыргазы-
ның аңгылап берген черинде 5x6 дөр-
белчин метр чурттаар бажыңны, кажаа-
хорааны тудуп ап, электри хандырыл-
газын бээр хүн батареяларын боттары
садып алган. Ижеринге ажыглаар арыг
сугну Эрбек хемден узуп, кыжын дожун
эргизип алыр.

Бо аныяк малчыннарның мал-маганы
өзүп, кажаага сыңмастап турар апарган.
Ынчангаш чоокку үеде олар кажаазын
улгаттырып, улай тударын планнап алган.
Оларның чайлаа көктүг-шыктыг Шивитиг-
Хем деп черде.

Хүрештиң ачазы Уран-оол Хүреш-
оолович кажааны бир хонук агаарлат-
пайн баар болза, эртенінде бусталып,
хыраалай бээрин тайылбырлады. Ооң
уржуундан мал-маган чудап, кодуурап
болур дээрзин немети. Кожуннун көдээ
ажыл-агый эргелелиниң мал эмчиле-
ри кыштагга доктаамал кээп, малдың
деңгелин хынап турар.

Ооржактарның малчын өг-бүлө-
зинге тус черниң школазының коллек-
тивин быжыглаан. Чоокта чаа шко-
ланың башкылары 5-6-гы класстың
өөреникчилеринге экскурсияны эрттир-
ген. Кыштагжылар школачыларга мал-
чын кижиниң чымыштыг ажил-ижин та-
ныштырган. Олар дошту бузуп, эргизип
турарын көрүп, хураганнар чемгерип,
чурукка тырттыржып шаг болганнар. Ол
хүн кыштагжыларның аалчылары ажык
отка быжырган далган, боорзакты, тыва
мүннү чооглап, сүттүг шайлап, арыг
агаарга мага хандыр дыштанганнар.
Оларның аразында айыырны дедир
шашкаш, сиген октап шөнеп турган-
нары-даа бар болган. Канчап билир,
өске кожууннар бо чаа эгелээшкини
эки үлөгер-чижек кылып алыр чадавас.

МАЛЫМ ТУРДА АЖЫ- ТӨЛҮМ АШТАТПАС МЕН

Чойган Дүшкүн-оол биле Алды-
най Караңмайның кыштаа бедик эвес
даг эдээнде Көжелиг-Хову деп черде.
Оларның бажыңы баштайгы четкен кыш-
тагжыларывыстан улуг, 6x6 дөрбелчин
метр. Эрткен чылын хөй ажы-төлдүг өг-
бүлөгө 200 төрүүр хойну дамчыткан.

Малчын өг-бүлө алды урулуг. Улуг
уруу Аялга тоску классчы, Алдар алдыгы
классчы, Чаян дөрткү классчы, Чайзат
ийиги классчы, Дарина белеткел клас-
са өөренип турар, хеймер оглу Начын 1
харлаар. Бо хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң
кол чемгерикчизи — малы. Ону онча-мен-
ди кадарып, мал бажын өстүрер болза,
амыдыралы улам экижири дээрзин би-
лирлер. Дыштаныр хүннерде уруглары
отка кире берген хураганнарга сигенин
баглааш, азар, сугну ижиртир, суланы
чиртир, чылгаар дусту бээр ажилдарга
дузалажып турар.

Өгнүн кыс эззиниң ада-иези Алеф-
тина Өхтек-ооловна биле Олег Сте-
панович уруглары-биле элчип-селчип
мал-маганын кадарып турар. Амгы үеде
90 ажыг хураганы алган. Күш-деңгели
шыырак болганы-биле одарда болду.

(Уланчызы 3-кү арында). ➔

Чазак Даргазы

социал четкилерде

ХООЧУННАРГА, ИНВАЛИДТЕРГЕ ЧАА БАЖЫЦНАР

ТР-ниң Баштыңы Шолбан Кара-оолдун бо хүннерде Москвада алып-агыйжы сургакчылаашкыны чаңгыс-даа хүн халас эртпейн турар дээрзин ооң социал четкилерде бижип турар медээлеринден эскертингир.

Республиканың чурттакчыларының амыдырал-чуртталгазын экижидеринге хамаарышкан бурунгаар сорулгаларлыг план-хемчеглерниң боттанышынын чедип алырынга Россияның Чазаның деңнелинге шиитпирлээр айтырыгларны көдүрүп турар. База бир эки медээ-биле ол мынчаар үлешкен:

«Бүрүннүң психоневролог-түг интернат-бажыңының чаа корпусунун тудуунун акшалан-дырышынынга чөпшээрелди алдывыс. Ол федералдыг бюджеттен 55 сая рубльдан хөй акша-түн. Тудуг яамызы ам чүгле шынчы хүлээнип алыкчыны тыпкаш, бо чылын тудугну кандыг-даа саадашкын чокка эгелээр дугайында айтырыгны дарый шиитпирлээр арткаан.

Чүге дээрге дараазында ийи дугавры база-ла шак ындыг объект — Хайыраканда кады багай болгаш улуг назынныг хоочуннар интернадының тудуу оочурда. Ол тудугну база бо чылдың лимидинче кириерин чедип алыр боор бис деп идеген тур мен. Күш-ажыл сайыды М.А. Топилин, ол дугайында декабрь ужуражылгазында быжы-биле аазаан киж. Ынчангаш күштү ийи объектинин тудуунче планнааны дээр. Келир чылын амгы үениң негелдезинге дүүштүр кылган, арыг-силиг, чаа оран-саваже бо интернат-бажыңнарның чурттакчыларын көжүрүп кириер ужурулгус. Ооң соонда саадатпайн база-ла өске тудугларже кириер».

"Шынга" айтырыг

КЫМГА БҮЗҮРЭЭРИЛ?

«Лунсин» компаниязынга Тываның черлерин садып, халаска берип, бойдузувуска улуг когаралды чедирип турарының дугайында ында-мында дидир-дидир дыңнаарының орнунга «Шын» солун биске харыыдан бээрин диледивис.

Бөлүк номчукчулардан».

Номчукчуларның салган айтырыныга харыылаары-биле барымдаалыг документи-лерге даянып, хамаарылгалыг удуртукчуларның медээзинге үндезилээн харыы.

— Бир дугаарында ында-мында черлерни кыдаттарга Тываның Чазаның халас үлөп турар дээн чижектиг шынга дүүшпес хол чугаалар дыңнаарының мурнунда дараазында чүүлче кичээнгейни салырын дилээр-дир бис.

Бо таварылгага хамаарыштыр көөр чүве болза, Россия Федерациязының "Чер адаанда казымал байлактар дугайында" федералдыг хоойлузу езугаар бүгү Россияның девискээринде чыдар казымал байлактар чүгле күрүнениң өңчүзү кылдыр санаттынар болганда, ооң девискээринде чыдар казымал байлактарны канчаар ажыглаарынга хамаарышкан айтырыгны

чүгле Россия Федерацияның Чазаның шиитпир хүлээп алыр. Чижээ, Тожу кожуунун девискээринде "Лунсин" компаниязы Кызыл-Таштыг деп өңүр металлдар тывыжын болбаа-зырадып кылыр эргени 2006 чылдың апрельдин 25-те болган аукционун түңнелинде алган. Лицензияның хуусаазы 2031 чылдың май 1-ге чедер. (Лицензия КЗЛ №13586, срок с 10.05.2006 до 01.05.2031г.).

2015 чылдың июнь айның 25-те казымал байлактар болбаа-зырадыр комбинаттың байырыг ажыдышыны болуп эрткен. Тыва Республиканың Чазаның ООО «Лунсин»-ниң удуртулгазы-биле ук компанияның республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдизинче үлүг-хуузу кириер дугайында чөпшээржилгеге атты салган.

Ам бо хүнде "Лунсин" компа-

ниязында ниитизи-биле 987 киж ижил-биле хандыртынган. Оларның иштинде даштыкы күрүнөдөн 280 киж (28%), Россияның хамаатылары 707 киж, оларның иштинде 679 киж (69%) Тываның чурттакчы чону. Тожу кожуундан 79 киж.

Үндүрүлгөр:

2016 чылда республика бюджетинче 127,542 сая рубль, 2017 чылда — 132,295 сая рубль, 2018 чылда — 140,337 сая рубль кирген.

2016-2018 чылдарда респуб-

Ам бо хүнде "Лунсин" компаниязында ниитизи-биле 987 киж ижил-биле хандыртынган. Оларның иштинде даштыкы күрүнөдөн 280 киж (28%), Россияның хамаатылары 707 киж, оларның иштинде 679 киж (69%) Тываның чурттакчы чону. Тожу кожуундан 79 киж.

лика бюджетинче 400,174 сая рубль кирген.

Кадрлар бөлөткел:

2012 чылда Ак-Довурак хоорайның даг техникуму болгаш Тываның тудуг техникуму-биле чөпшээржилге езугаар анык кадрларны бөлөткөп турар. База ол ышкаш "Лунсин" компаниязы

Президентиниң Федерация Хуралынга Айыткалы

СОРУЛГА: ИНФРАСТРУКТУРАНЫ ЧААРТЫРЫ

Хүндүлүг коллегалар!

Мурнакчы технологияларның баазазынга даянып алгаш, күчү-күштү инфраструктураны чартырынче (модернизация) мөөңнээр херек. Чурттуң харылзаа-холбаазын тургузуп быжыглаарынга, ылаңгыя биске, делегейде эң улуг, канчаар-даа аажок делгем девискээрлиг чуртка ол дыка улуг ужурулгус. Күрүнениң кол өзүн быжыглаарынга, девискээрлеринин күчү-шыдалын тып ажыдарынга, Россия Федерациязының экономиказының өзүлдизинге ол канчаар-даа аажок улуг ужурулгус.

Бо чылын Крымның көвүрүү-биле демир-орук аргыжылгазы эгелей бээр. Тудугжуларга-даа, демир-орук ажылдакчыларынга-даа четтиргенивисти илередип тур бис. Крымны болгаш Севастопольду хөгжүдөр күштүг арганы ол берип турар. Москва биле Санкт-Петербург хоорайлар аразында дүрген аргыжылгалыг автоорукту ажылгалга кириер, ол дээрге бизнеске чаа аргалардыр. Новгород, Тверь, Ленинград болгаш Москва областарының чурттакчыларынга чаа ажылчын олуттар-дыр.

Алды чыл дургузунда бүгү чуртка 60 ажыг аэропорттары эде кылып тургузар, ооң иштинде Хабаровск, Южно-Сахалинск, Петропавловск-Камчатск хоорайларда делегейниң аэропорт комплекстерин тудуп турар. 2025 чылда БАМ-ның болгаш Транссиб (Улуг Сибирь оруу) демир-орук магистральдарының аргыштырылгасында көрдүнгөн хемчээли бир бүдүн чартык катап (210

сая тонна чедир) өзер. Ол бүгү Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң хөгжүлдизинге дыка чугула чүүл-дүр.

Федерацияның Ыраккы чөөн чүкте шупту субъектилерин кол социал-экономиктиг көргүзүлгери-биле, кижилеринин амыдырал-чуртталгазының шынарының талазы-биле ортума россияжи деңнелден бедик деңнелче үнер ужурулгус дээрзин база катап чугаалап тур мен. Ол дээрге ниити национал сорулга-дыр, бистиң ажылывыстың онза чугула угланышыны-дыр, Чөөн Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң стратегтиг угланышыны-дыр. Шупту ведомстволар ол чүүлду доктаамал билип турар ужурулгус.

Федералдыг ведомство бүрүзү Ыраккы Чөөн чүк дээш чүнү кылганын, чүнү кылып турарын сентябрь айда Владивостокка сайгарып чугаалажып көөр бис. Автомобиль оруктары, демир-оруктар, далай өртээлдери, агаар-биле аргыжылгалар, харылзаа системаларының тудугларын кылып болгаш чаартыр дээн бистиң шупту планнарывысты регионну хөгжүдеринче угландыраар, ооң иштинде туризм-биле хаара тудуп сонугадыр таланы бедидер херек.

Россияга, бистиң культу-равыска, бойдузувуска, төөгүлүг тураскаалдарга улустуң сонугалы канчаар-даа аажок улуг болуп турар. Делегейниң футбол чемпионнадын эрттирген чедишкенин арга-дуржулгавысты өөренип көрбүшаан, электроннуг визаны делгеми-биле ажыглаарын саналдап тур мен,

ниитизи-биле бистиң вусче кээп турар тур курунече кириер чөпшө тыпсыр албан-ёзуунун канчаар бөдүүнчүдериныр апаар.

Чурагайлыг экономика инфраструктуразын хөгжүткенинче, телекоммуникацияның четкизин, медиакадагалап шыгжаар болгаш ажилдаар талазы күчү-күжүн кирибишкенин хүлээп алыр. Маана база бурунгаар херек. Бо чоокку чылда сорулгалыг ажил-херээ-черлерге дыка дүрген ажы интернет турарын орнутаар, бешки салгалдың тааа системазын 5G ажы кирип эгелээр.

Харылзаа, навигацияны хөгжүткенинче, революция кылып ырактан черни шинчилээр теманы тургузарынга, биспутниктеривистиң башкаарга-шинээн дакпыр угулар чугула. Ону кылып кайгамчык онза технология Россияда бар, ынчалза-даа ол сорулгалыг ажил-херээ болза, бүгү космос адыр-нарлы-биле чаартырып турар. «Роскосмос» (олар чедип келгеш, эки төлөк илеткеп турганнар) Москва Чазаның кады Наци космос төвүн хевирлеп турарын дагып тур мен. Ол түндүзүнде профильдиг организацияларны, конструктор болгаш арга-дуржулгус бүдүрүлгелерни каттыштыр эртем шинчилелдерин эрттир болгаш кадрлар бөлөк кири хандыраар ужурулгус.

бодунуң ажыл-чорудулгазының үезинде чаартылгалыг технологиялар-биле ажылдаар кадрларны удур белеткээр сорулгалыг бодунуң ажылдакчыларын Россиядан дашкаар Кыдат күрүнече удаа-дараа чорудуп турар.

Бойдус камгалалынга хамаарыштыр:

Хоойлу езугаар казымал байлактар-биле ажылдап турар бүдүрүлгелер үргүлчү чогуур хыналда органның хайгааралында турар. Ол чүп дээрже ажылдап турар девискээринге хумагалыг болгаш экологтуг байдалды эки деңнелге тудуп, хоойлуну хажытпазы чугула. Оон аңгыда удаа-дараа хынал-

экономиктиг хөгжүлдизин "Лунсин" компаниязы кириген үлүг-хуузуун эки кезин айтырга-ла, кайы улуг дузаны чедиргенин

"Лунсин" компаниязы Тываны девискээринге ажылдап эгелээ үезинден тура ниитизи-биле республикага 43,831 сая руб-

түннүг дузаламчыны кылган. Оон иштинде Тожу кожуун ивижилеринге, Тоора-Хем Көдээ культура бажыңы тудуунга, Кызылдың девискээринде туттунуп турар кол кырыг шажынның хүрээ тудуу дузалаан. Оон аңгыда Каа-кожуунуң дилээ-биле 4 шат тудуунга, Тоора-Хем сулу православ хүрээ тудуунга кимчени көргүскөн.

Компания ажылын эгелээ үеден бээр Бояровка — Тоора-Хем аразында чонунуң кол аргык автооруунуң тудуунче 1,5 миллиард рубльди кириген. Ол-ла орут септелгезинче чылдың-на хире сая рубльди үндүрүп турар. Оон аңгыда "Лунсин" компаниязы Кызыл хоорайның девискээринге 300-тен хөй спорт ынак чаштарны хаара тудуу биле, чөөн чүктүң дайымын чегжилдер школазының тудуу төлөвилелин ажылдап кыла Удавас тудуг ажылын эгелээр

далар федералдыг деңнелде чоруттунуп турар. Бир эвес хөй ниити организациялары күзөлин илередип, хайгаарал органны биле чергелештир ук хыналдаларга киржир болза, ол чүгле бүгү кылып чоруп турар ажылга эки түңнелдерни көргүзөр. Республиканың социал-

«Як өг-бүлөгө – кыштаг» төлөвилел

И-ТОКПАКТЫҢ МАЛЧЫННАРЫ

Звезди 1-ги арында).

сртан үезинден эгелээш
дааштыны уламчылаар.
нар кыштаанда чура-
фирлиг дамчыдылга
ставканың ачызында
аналды көрүп турар.

ен чылдың август айның
нде 200 төрүүр хойну
лгаш, мал ажылынче
ирдивис. Кыштаглааш-
эр. Хураганнарывыс
ш хой ийистээн. Чайын
Курга-Адыр деп черге
ар бис. Кохайларга сес
у алысканывыс хому-
сду» – деп, Алдынай

Баян-Кол чурттуг.
33-маркалыг чүк ав-
зы ижер суг, ыяш-даш

дажырынга, сиген-ширбиил
үезинде дээш өске-даа ажил-
дарга ажын көргүзүп турар.
Чойганның ачазы Баян-Колда
шөлдеринге картофельди та-
рааш, күзүн 100 ажыг шоодай
дүжүттү ажаап ап турар. Ынчан-
гаш уруглары суурда огородун-
га чүглө ногаа аймаа тарыыр.
Боттарының херепелинге ажил-
лаар сугну Алдынайның ада-
иезиниң «ВАЗ-06» маркалыг ав-
томашиназынга дажыглап алыр.

АДЫГ, БӨРҮ ХАЛДАП КЭЭРГЕ...

Ээрбектиң тайга эдээнде
кыштагларда малчыннары
кохайлар эрткен күзүн, бо кы-
жын дүвүрөткен. Араатан аң
аалдарның коданнарынче хал-
дап, мал-маганны туткан тава-

рылгалар эвээш эвес болган.
Ол чоок-кавы девискээрлерде
черлик ыттар биле бөрүлөрниң
хайнакташкан өөр бөлүү бары
база илерээн. Кохайлар дуга-
йында медээни дамчыдыптары
билек, арга-дуржулгалыг бөрүжү
Иван Оюнга баштаткан бригада
малчын турлагларже дарый
үнүп, араатан аңны аглаарынга
малчыннарының аът-хөлүн, авто-
машиналарын ажыглап турган.
Ээрбек республиканың төвүндө
чоок болгаш, аңчылар бригадасы
дораан келир.

«Дош туруптарга-ла, Таңды
кожууннуң ховуларындан
бөрүлөр эдержиң алгаш кээр.
Декабрь айда өөр бөрүлөрдөн
чарылган бөрү суурже кирип,
бир бажыңның кулунун тудуп,
элеринче шурап, ыттар-биле
тутчуп шаг болган. Аныяк оол
харын-даа болза, былдап чет-
тигипкен. Балыглаткан кижилер-
ге бирги эмчи дузасын ол-ла
дораан чедирген. Мал эмчил-
лери суурнуң диис, ыттарынга
калчаага удур тарылганы сал-
ган. Чамдык ыттарны удудар
ужурга таварышкан. Бирээзи
мээң ыдым. Бөрү-биле тутчуп,
ызырткан ыттар арай чиктиг
апаар чорду. Ортумаа-биле
араатан аң 50 ажыг шээр мал,
8 бызаа, 6 купунну тудуп чип,
малчыннарга улуг когаралды
чедирген.

Эрткен күзүн Би-Хем ко-
жууннуң талазындан балыглат-

Наталья Доржувна биле Уран-оол Хүлөр-оолович.

кан адыг ажып келгеш, он хо-
нук дургузунда малчыннары
девидеткен. Чазыйлаан адыг
көзөк аалдарны дээскинип,
хой, өшкү, бызаа, кулунун ту-
дуп чигген. Тываның аңныыр
ажыл-агыының хайгаарал та-
лазы-биле күрүне комитетиниң
аңчылары, кожууннуң көдээ
ажыл-агый эргелелиниң ажил-
дакчылары, сумунуң ок-боо
тудар чөлшээрелдиг эр чону,
малчыннары эмгележиң тургаш,
арай деп-ле узуткаан.

Адыг шырыш аразынга каш-
тынып, коданнарже дүне кирер
араатан. Көзөк аалдарның ыт-
тарын өлүр часкап-даа турган» –
деп, Ээрбек суму чагыргазының
даргазы Салбакмаа Хүрөң-оол
чугаалады.

Кыштагчылар мал чемин

четчир кылдыр белеткеп алганы-
биле кышты хүр-менди эрткен.
Амгы үеде мал оолдашкыны
кидин түлүк. Суггат талазы-биле
байдал база таарымчалыг, ырак
эвесте Ээрбек хем агып чыдар.

Ээрбек суурнуң муңчу мал-
чыннарынга Нина Ногай-оол-
овна Кертик-оол биле Альберт
Юрьевич Маадыр-оолду хамаа-
рыштырып бопур. Кожуун, суму
бүрүзүңгө көдээни сайзыра-
дып, мал-маган бажының са-
нын өстүрери – чугула айты-
рыгларның бирээзи деп олар
аныяктарга көзүңгө чагып, сур-
таалдап турарлар. Мал-маган
көвүдээр-ле, чон тодуг-догаа,
бай-шыдалдыг чурттаар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Авторнуң тырттырган
чуруктары.

ем кожууннуң төвү
рыг бистиң респуб-
ка бир хөй чуртта-
кыларывыс болур.
алап баргаш, чон-
ражып чугаалаш-
ун болгаш чугаакыр,
ың хоорайының сай-
ээш сагыжы аарып
рттакчыларны база
Ажыл хүнүнде чеде
п кудумчуларында
шуушкан улус-даа,
алгат-даа хөй чорду.
ажыңнар чанында эм
далган, тараа садып
дөрт хире чурттакчы-
агыын сонуургап
арымга, олар ботта-
далдары-биле база

аа Ондар хоорайның
рттакчызы: «Мен
г харлыг мен, ажил
п шыдавас болгаш,
раа, артыш, сагаан
ш оон-даа өске эм
дып тур мен. Мын-
э эвес, каш-ла кижилер
с бис. Шагаан-Арыг
н чагыргазы бисти
дыглаваңар...» дээш
ла турар. моон өскээр
р бис?! Тус черниң
ын сүт, эът, далган,
р улуска төп кудум-
(рынок) чокта шуут
чок-тур. Садыглаар
райның кыдында
п каан, ынчалза-даа
барбас, ыраксынар
өске омактыг оол
алгаш, ам мырыңай
черни ажыдып алган
турар. Биске база
рымчалыг байдалды

Көдээ амыдырал

ЧОННУҢ ДИЛЭЭ

газы дарый шиитпирлеп берген
болза деп дилээр улус-тур бис.
Маңаа турарга, эзирик улус база
чыгыр, черле таарымча чогу
кончуг».

Дарый Содунам Ийи-Тал
суурнуң чурттакчызы: «Мен
Ийи-Тал суурдан бээр хоорайга
келгеш, далган, тараа, артышты-
даа садыпкаш баар-дыр мен.
Суурда мал-маган тудуп турар
болгаш, бодумнуң эът, сүдүмнү
база саарып алыр чордум. Моон
өскээр каяа барып садар бис,
бо хоорай чагыргазының дар-
галары бисти маңаа турарын
чөлшээр-вес, хоржок-тур. Төп ку-
думчуга базаардан тудуп берген
болза, тус черниң барааннарын
садып кээр арааттар-даа, суур-
ларда чурттакчылар-даа чедип
кээр чүве-дир ийин. Бистиң ай-
тырывысты үстүндө удуртукчу-
лар чугаалажып көөр болза деп
бодалдыг мен».

Чыпсый Монгуш: «Шагаан-
Арыгның хоочун чурттакчызы
кижи мен. Амгы үеде бодумнуң
бажыңымда бода мал тудуп
тур мен. Инектерим удавас тө-
рүүр, сүт-саанын база садып-
сайгарып алыр чордум. Бистер
боттарывыстың далган, тараа,
сүт, эм оъттарывысты сада-
рывыска, удуртукчулар чөл-
шээр-вес, бо эштеримниң чугаа-
лап турары чөптүг. Шагаан-Арыг
улуг хоорай-дыр. рынокту садыг-
лаар черни тудары чугула, тус
черниң малчыннары аъш-чемин

эптиг байдалдар херек. Бо каът
бажыңнарының чанында эзирик
кижилер бисти долганып тура
хүнээр, ажил-агый-даа кылбас,
оларның черле хемчээр алган
болза удуртукчу дарга-бошка-
лар».

Шынап-ла, чурттакчыларның
чугаалап турары чөптүг, хоорай-
ның төвүңгө боттарының эът,
сүдүн садар дээн улуска дыка
таарымча чок. Кижилер бодаарга,
ол базаар (рынок) төп черге турарга
черле эптиг болуру чугаажок. Кы-
дыг черге ырак кудумчуга кылып

Кайда улус, чон хөй-дүр, аңаа
барып бараан садарга, эвээш-
биче садыг-саарылга кылып,
турар бөдүүн чонга орулгалыг
болуру билдингир.

Оон ыңай ийи, үш хире эзирик
кижи каът бажыңнар чоогунда
көскүлөңнеди. Чанынга чеде
бергеш, «Кайда ажылдап турар
силер?» — деп сонуургаарымга,
бирээзи: «Малчын кижилер мен,
Эйлиг-Хемден кежиң келдим»
— дидир. Өскези: «Кылдырар
ажылың бар бе?» — деп айтыр-
ды. Назы-хары алдан хар ажа
пенсия назыны чеде

берген акыйлар болду. Менден
ажыл айтырып турарын бодаар-
га, хоорай чурттакчыларының
аар-саар ажыл-ижин кылып, ооң
хөлөзининге «эзеңгизи дыңзып»
чоруур хевирлиг.

А чамдык чурттакчылары
Көк-Чыраада мал тудуп чоруур-
лар, оон хоорайга келгеш, эът,
сүт дээн ышкаш аъш-чемин
садып-сайгарып алыр дээш,
чедип кээр турарлары база
бар. Шагаан-Арыг хоорайның
удуртукчулары боттарының-на
чонунга таарымчалыг базаардан
тудуп бээр боор дээрзинге иде-
геп, дараазында чеде бергеш,
төп кудумчуга көдээ ажил-агый
рыногундан тус черниң аъш-
чем барааннарын садып алыр
аргалыг апаар-дыр деп бүзүрөп
артывыс.

Республиканың ырак-чоок
кожууннарынга чоруурга, төп
кудумчузунда ажил-даа, дышта-
ныр-даа хүннерде чурттакчылар
аъш-чемин садып-сайгарып
ап турар боор чораан. Чижээ,
Тоора-Хемниң эптиг-найыралдыг
кады кожа чурттап чоруур орус,
тыва чону балык аймаа, кат-
чимизин, артыш, шаанак дээш
өске-даа эм оъттарын болгаш
аъш-чемин үргүлчү садып опу-
рларлар. Хандагайтының, Кызыл-
Мажалыктың чурттакчылары
база-ла ындыг боор чорду. А бо
Шагаан-Арыг, шынап-ла, чурт-
такчылары хөй хоорай деп са-
надыр, өске кожуун төптеринден
чыда калбайн, оларның үлегер-
чижээңгө өөренип, бурунгаар
хөгжүүр дээрзинге чону идеген
турар.

Ася ТҮЛҮШ.
Авторнуң тырттырган
чуруу.

ТЫВА СЦЕНАДА МОНОДРАМА

В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрының режиссеру Сюзанна Ооржак чогаадыкчы чаа ажылы-биле тыва театрының төөгүзүңгө артар арынны ажиткан деп дидими-биле чугаалап болур. Сюзанна Ооржак чаа шиини бижээш, ону тургускан. «Монодрама» деп жанр, шынап-ла, бистиң театрының төөгүзүңдө бир-ле дугаар көстүп келген жанр-дыр. Интернет четкизинге «туттурган» ийи уругнуң төөгүзүн бо монодрамада көргүскен.

Шииниң маадыры көрүкчүлөр-биле эң чоок аралажып, оларның карактарынче көрүп алгаш чугаалажыр кылдыр тургускан болгаш, бичии залга хөй эвес кижиге көргүскен. Артист-биле ол хире чоокка олуруп алгаш көөргө, көрүкчү кижиге шииниң киржикчизи ышкаш кынны бээр миыда. А эң-не кол чүүп — бо хүнгү аныяктарның амыдыралында эң чидиг айтырыгны кончуг таптыг, тода, билдингир кылдыр көргүскени. Интернеттиң эки талазы база бар, ооң-биле чергелештир айыылдыг, багай талазы база бар дээрзин ында көргүскени бир тускай болгаш бүзүреничиг. Инстаграмда тырттырган «дорт эфир» дамчыштыр аныяк уруг көрүкчүгө эки биле бодунуң амыдыралын көргүзүп, тайылбырлап турар. Улан-Баторга эрткен «Парад звезд» делегей чергелиг фестивалче Сюзанна Ооржак чалалга алгаш, бо чаа ажылын кириштиргеш, бедик үнелелди алганы хөйүнү чугаалап турар ышкажыл.

Мээң үстүндө берген үнелелимге чаа шиини көргөн аныяктар база каттышты. Олар кымнарыл дээрге чаа шииниң көргүзүүнче чалаткан блогерлер — аныяк оолдар, кыстар-дыр. Инстаграм, лайк, фейк — бо сөстөрү олар хүн, шак бүрүзүндө ажыглап, амыдыралын ооң-биле холбап турар дизе, хөөредиг болбас. Шиини көрүп орар үеде оларның бодун алдынып (каттыржып, магадап, чөлшээржиңи, боданып) ораындан

— Айзана, сени чамдык кол-легаларыңдан дыңнаарымга, Бай-Тайга чурттуг дээр, чамдыктары Чөөн-Хемчик-даа дээр, кайызы шын чоор?

— Кайызы-даа дээр болзумза, ажырбас, чүгө дизе ачам Чылбак-оол Артем Салчакович Бай-Тайга чурттуг. Малчын өгүлениң 8 ажы-төлүнүң 4 дугаар оглу чораан. Авам — Чечекмаа Шаңгыр-ооловна Чөөн-Хемчик чурттуг. Чыргакы, Теве-Хая ынчаар өскөн. Ада-иези хоочун башкылар чораан, авам боду эге класс башкызы турган. Мен Чадаанага төрүттүнген мен. Ачам Чадаананың хөмүр-даш уурга-йыңга ажылдап турган. Хайыракан суурга чаш чылдарым эрткен. Ыры-хөгжүмге ынак боорумга, авам-ачам мени Р.Кенденбиль аттыг салым-чаянныг уругларның уран чүүл школазынче кириген. Баян клазын доостум.

— Ынчангаш чүгле ыраажы, артист эвес, а хөгжүмчү база мергежилдиг кижиге ышкажыл сен?!

— Ийе (каттырар). Оон улаштыр Кызылдың уран чүүл училищезинге өөренип турумда, Ярославльдың күрүнениң театр институтунуң башкылары студентилер шилип Тывага чедип келген. Ынчалдыр 2001 чылда шилилде езугаар ол институтка өөренир аас-кежиктиг болган мен.

— Ярославльды орус театрының кавайы деп адап турарын чүү деп тайылбырлап болуруң?

— Шынап-ла, бир дугаар орус театр Ярославльга тывылган. Ону Волков деп кижиге үндөзүлгөн. Ол эң баштайгы театр турган

бажыңчыгашты көрдүвүс, ону музей кылып каан. Волковтуң театры деп чаа амгы шагның дыка чараш театры ында бөгүн ажылдап турар чорду. Театр талазы-биле дээди, ортумах өөредилге черлери ында дыка хөй.

Мастер башкывыс профессор Вячеслав Вадимович Борисов турган. Ооң өөнүң ишти Елена Дадеушевна-биле бисти өөредип турдулар. Бо башкыларывыс Азия культуразына аажок ынак, чөөн чүк культуразын дыка сонуургаар улус. Олар Ингушетия, Бурятия, Чечня, Дагестандан бөлүктөрү доостурган. Бистиң бөлүүвүстүң диплом ажылынга база Вячеслав Вадимович япон классиканы шилип алгаш, тургускан.

Студентилеп тургаш-ла, театр фестивалдарыңа киржип турдувус. «Самурайның чүрээ» деп шиивис-биле Нижний Новгородка, Украинага, Францияга чедип, оюнуvus бараалгаткан бис.

— Ава-ачаң өскө өртемчейге «аъттаныпкан» үеде студентилээн-даа болзуңза, түрөөзүн ышкажыл сен эле?

— Баштай ачам чок апарган. Ол Каа-Хем суурга бажың тудуп эгелеп турган, доозуп четтикпээни хомуданчыг. Авам ооң соонда чок болган. Ынчалза-даа ачамның 7, авамның 8 кады төрөөннери мени өскүссүрөтпейн, дузасын көргүзүп, эки доозуп алыр арганы меңээ берип, деткээниңге өөрүп мөгейип чоруур мен. Бир оол, бир кыс дуңмаларымны база олар өскүссүрөтпээн. Кыс дуңмам башкы, оол дуңмам юрист мергежилдиг болганнар.

— Айзана, сени көөргө,

ындыг түңнелди кылдым. А кажан чаа шииниң көргүзүүн сайгарып, санал-оналын үлежип турда, бир аныяк кижиниң «Бодумну танып олурдум» дээни бадыткал болду. Бо шиини чүгө бижээнин, чүнү сагындырып, чүдөн кичээнип чоруурун сөглөксээнин билген. Бир эвес оларның тодаргай үнелелин билип алыксаар болзуңарза, интернетти ажыдыптыңар. олар боттарының арыннарында бодамдарын салыпканы чугаажок, олар кайын ыт чок олурар болду аан!

Мен номчукчуларывыска бо шииниң маадырының ролюн ойнап турар артист-биле чоок таныштырыксадым. В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрының артизи Айзана Чылбак-оолду эң-не баштай сценадан бир-ле концерт үезинде Лайза Минеллиниң овор-хевириң көргүзүп, ооң алдар-сураа алгаан «Мани-мани» деп ырызын ырлап турда көргөн мен. Бичии мага-боттук хирезинде дыка күштүг үнүг аныяк артист Лайза Минеллини ол олчаан көргүскөн чүве. Ол ояар чаптанчыг артисти өскелерден ылгай көрүп, танып алган мен. Каш чыл иштинде ооң шиилерге рольдарын, концерттерге ыры-танцызын магадап, арга-дуржулгазы бедип ораын эскерип келдим. Ылаңгыя «Эгил, эжим, эгил» деп шииде Сылдыс-Шокарның (кулунчак) овор-хевириң аажок чараш, чаптанчыг кылдыр ол күүсеткен ийик.

Сюзанна Ооржактың чаа шиизинде ол кол маадыры ойнап турар. Ойнаар-ойнаарда орус-тыва-англи дылдарга чугаалап, тыва-орус-англи, француз дылдарга ырлап, шүлүктөп турар. Ол эң эгезинде лимбиге ойнап үнүп кээр, ооң соонда хомуска, бызаанчыга, баянга... Чайлагда малчын ада-иезиниң тенекпейи — чаш кысты, ынакшылдың овуузуңуңа сагыш-сеткилинден алыскан аныяк кысты, хөйүнү көргөн кырган-аваны — шуптузуңуң овор-хевириң ылап бүзүреничиг кылдыр ол көргүзүп турар. Кайгамчык аа! Артист-биле таныжаалыңар.

сценага бир дугаар көстүп келгениң ояар-дыр сен, бичии кысчыгаш хөөээр. А амыдыралда сен кыс апарган уруглуг ава-ла болгай сен эле?

— Ийе. Уруум Аялга 14 харлыг. Кызылдың 14 дугаар школазында өөренип турар. Ол база театрывыс сценазынга ойнап четтигипкен. «Седип биле Кара» деп шииге бичии Караны ойнааш, Якутиядан бээр четкен кижиге. «Тос чадырдаң үнгеш» деп шииде бичии Тывыкының дуңмазының ролюн база ойнаан.

— Монодрамага ойнаарга кандыг-дыр? Таарыштың бе?

— Меңээ чеже-даа берге болза, улуг сонуургал-биле белеткенип, ажылдадым. Ылаңгыя орус дылга арыг чугаалаарын чедип алыр амыр эвес болду. Режиссерумнуң дуза, деткимче-зи-биле шыдашканым ол.

— Моолга езулуг «интернеттик сылдызы» болуп, фестивальдың лауреады болганыңны өөрүп дыңнадывыс ийин...

— Улан-Баторга сагыш-сеткилим аажок дүвүрөп четтим, ынчалза-даа режиссерум меңээ бүзүрзэн болганда, ооң бүзүрелин бадыткаар херек дээрзин билип турдум. Ынчалза-даа ол хире бедик үнелел алыр деп, шынап-ла, манаваан мен. Улуг өөрүшкү, чалгын, аас-кежик болду.

Моолда сээң сылдызың хыпкан-дыр, а төрзэн Тываңа ол сылдызың чайынналдыр хывар дээрзинге бүзүрөп, ажылдап, чурттаарыңны күзедим. Чаа-чаа ажылдарың-биле чонуну өөрт-ле!

Светлана БАЛЧЫР.

А. Чылбак-оол, С. Ооржак

Блогерлер-биле...

Театр хүнү

Хөйлең болган чонувустуң чылыг куспаа
Хөй-ле чылда бисти өөртүп, сергедип кээр.

83 чыл. Частың башкы хүннөри. 5 чыл бурунгаар Тыва Арат Республика бодунуң үжүк-бижиниң алачче кирип, бир дугаар тыва арат, номнар үнүп эгелээн үе. "Хөрээжен", В. Көк-оолдун "Хая" деп шиилери чырыкче үнөөн. Ол шиилерни тургузар, театр херек апарган. ТАР-III дугаар Улуг Хуралы күрүнө тургузарының дугайында шийгээни үндүргөн. Ол бүгү белеткел алаччы соонда март 25-тиң Шагдыр-Сүрүң аттыг клубка бир дугаар национал театр азының доозукчулары оюн-көргүзүүн бараалгаткан. Тыва театрының төрүттүнгөн санаттынар. Бир дугаар тыва арат Оюн Кара-кыс (Мунзук), Оюн Белекей, Көк-кыс (Долдан), Комбу база Ондар Комбу, Менди, хөгжүмчү Кара-оол, Баболаш Лаптан. Башкылары Левский, Оюн Ортун-оол, Оюн Долсан-Кенден.

Бээр 83 чыл эрткен-даа болза, араттың дөзү, уг-шии хевээр араттың культураны, тыва чаңчылды, алаччы кадагалап чоруур кол төп алаччы, частырыг болбас.

Театрның төрүттүнгөн хүнүн таварыштыр бүгү-ле тыва чонга байырыгыс алаччы, театр ордунуң хоочун-көргүзүлгө алаччы артистеринге эрге чогул чүл ол? — деп айтырдым.

ТЕАТР — ЧОННУҢ КӨРҮНЧҮҮ

Тыва Федерациязының алдарлыг Тываның улустуң артизи Александр Салпачак:

Бир дугаар 40 чыл ажилдап келчүлдерниң иштинде кандыг соңго ужурашаан дээр. Кыштың алаччы клубтарга, чайның изинде бичии залдарга ойнап чоруур үе.

Уран чүүлүгө сонуггалым үелеримден эгелээн. Ынчан көдээ суурларга бо-ла ойнап турган. Мен ол шиилерни черлеп, ыяап-ла көөр турган мен. Эң-не баштайгы артистери — Көк-оолдун, Максим, Кара-кыс аратның шиилерин көрүп өскөн театрда сонуггалым оон эгеле.

Дугаар сценаже үнгеним. Ынчан классчы турган чоор мен бе, ынмас-тыр мен. Ыры кичээлде айырлап турган мен. Үргүлчү алаччы "3" деп демдекти борас-р. Башкывыс — бот-тывынгыр Хертек бир-ле катап мени: "Ай, ырлап көрөм!" — деп мындыг. Алаччы чүве дыка көвей" деп ыры. Ол ырыны хөлчок кызып, алгы-ырып ырлаптарымга, "5" салып олчаан-на ырлап эгелээн мен. Аны суурнуң чону Ырлаар Саша келген.

Ска турумда Ленинградтың араты Люндуп Солун-оол, Дадар а, Хертек Ширийн-оол — анык чаа шиилерин көргүзүп эгеле-ун-оол артист мээң бир чаңгыс анык бажыңыңа кирерге, "Бо артист акылыг, онзазын аа!" деп, артап көргөн мен.

Атап база-ла артистер келген. Азында Сүрүңмаа артист, мушташчы деп кижилер база келген. Чүү арга — ыры-хөгжүм училищезин-р салым-чаянныг улус шилип турган. Мен база шенеп көөр-дүр аа сапогум, чаа костюмуну кет-бергеш, ырлаан мен. Уран чүүлүгүмге ынчан "Чочок" алаччы били

мени кирип алган. Ынчан нота билбес, анаа кулак-биле дыңнап ырлаар турган мен. Хор киржикчилери — композиторлар Кара-кат Ооржак, Хүреш-оол Дамба дээш өскелер-даа. "Шестнадцатый" деп-даа, "Восьмушка" деп-даа турарлар. А мен көөрүмгө, 8 деп сан-даа чок, 16 деп сан-даа чок. Анаа-ла ытпак-ытпак демдектер. Оон билгеним — ноталар болган.

Училищеге актерлар, режиссерлар өөредир салбыр ажиттыңган. Башкывыс — Татьяна Николаевна Намай. Аңаа 3 чыл өөрөнгөш, 6 ай артып калган турда, Москвадан Щукин аттыг училищеден башкылар келген. Аңаа 20-ле хире студент хүлээп алыр деп. Ынчан 18 харлыг турган мен. Дужаап кирип алгаш, 5 чыл өөрөнгөш, оон соонда-ла театрда 40 чыл ажилдап тур мен.

Мен бодаарымга, бистиң театр эки талазынче өскерлип турар. Ында кол рольду театрның кол режиссеру Алексей Ооржак ойнап турар. Ол бистиң театры Россия, делегей бедиинче көдүрүп келген. Чаа доозуп келген, анык артистеровис каракка көзүлдүр-ле өзүп турарлар. Дыка өөрүп турар бис. Бистиң соовуста чоруп олурар, келир үениң езупуг артистери бо-дур деп кижилер иштинде бодап, өөрүп олурар болур чүве-дир. Мен театрың эң бир дугаар артистеринден эгелээш, чаа келген доозукчу анык артистеринге чедир шуптузу-биле ажилдаар аас-кежиктиг болган кижилер мен. Чүге дээрге бис бир дугаар артистер-биле сөөлгү келген бөлүктүң дап-дал ортузунда ажилдап келген бис.

Көрүкчүлеривис база өскерлип турар. Көрүкчү бүрүзү бодунуң үезиниң шиилерин сонуггаар, эрги үениң көрүкчүлери эрги шиилерни, анык көрүкчүлөр бодунуң үе-черге артистерниң ойнап турар шиилерин. Бо бүгүнү аңгылавайн, улуг-даа, бичии-даа артистерни хаара тудуп алгаш, шии тургузар болза эки. Ынчаптарга улуг-даа, бичии-даа көрүкчүлериң сонуггалы өзер.

Багай чүве — хоорай ажы-төлү дылын билбес, тыва шиилерже хөйү-биле барбайн турар. Ындыг-даа болза ойнаар-кыстар театры ажиттыңганын өөрүүр мен. Чаштарга театр уран чүүлүн ажыдып, ону шигээди алырынга дыка ажыктыг, улуг теги. Ынчангаш ойнаар-кыстар-даа театрынга, улуг-даа театрда уругларга тааржыр шиилерни репертуарже кирип алыры чугула.

Театр дээрге чоннуң көрүнчүү. Чүге дээрге кижилерниң амыдырал-чуртталгазын, өөрүшкүзүн, муңгаралын сцена таварыштыр дамчыдып чоруур бис.

Бистиң тыва театрывыс март 26-да 83 харлаан. Март 27 — Делегейниң театр хүнү. Байырлап таварыштыр көрүкчүлериңге, эш-өөрүмгө, кады ажилдап чоруур дуңмаларымга аас-кежикти күзээр-дир мени!

КӨРҮКЧҮМ — МЭЭҢ ЭҢ-НЕ ЧООК ЭЖИМ

Россия Федерациязының алдарлыг артизи, Тываның улустуң артизи Анна Оюновна ШИРИИН-ООЛ:

"Театр дээрге кайгамчык чырык хуул-

гаазынның күштен бүткөн уран чүүл бурганының ордузу деп санаар мен. Уран чүүлдүн бурганы бар деп чүвеге бүзүрээр мен. Сценаже үнер мурнунда кандыг-даа артист бодунуң бурганынга тейлеп алыр. Бурган чаңгыс болган санында, уран чүүлдүн бурганы деп бодап чоруур мен. Театр — мээң амыдырал-чуртталгамның утказы. Угаан-медерелде, сагыш-сеткилде, чүректе сиңген чырыктыгы кайгамчыктыг хуулгаазын күш. Ол чырыктыгы хуулгаазынның күш артист кижиниң хей-адын ала-чайгаар сергедип, чогаадыкчы ажил-ижин, артист мергежилин улам сорул кирип, чаа чырык бедиктерже чалгыннарын чүглөндирип чоруур.

Театр-биле көрүкчү мөңгө тудуш. Артистер чокта театр чок, а көрүкчү чокта артистер чок. Артист кижилер көрүкчү мурнунга өзер. Көрүкчү — артист кижиниң чөпөңгиле, көскү караа, дыгыж кулаа деп санаар мен. Көрүкчүлериңдеткимче-зи, ынакшылы, диңмиттиг адыш часкаашкыны чүден бедик, өндүр улуг хүндүткел, аас-кежим-дир. Көрүкчүлериң-биле кады өзүп келген мен. Сценага 21 харлыг бичии, эл-тендиң кыс үнгөн мен. Чылдар эрткен. Суурларга, Кызылга-даа шии ойнаарга, үе-черге көрүкчүлериң "Силерни көөр дээш келдивис" — дээш, ыглажы-даа бээр чорду. Чыраа-Бажыңа ындыг таварылга болган, оон соонда чон мурнунга харысалганың улуун кижиле бээр чорду.

Чуртталгада чүү турбас боор. Кижиниң эш-өөрү безин хая көрүнүп, "садыптар" болур, а көрүкчү кажан-даа артистин "сатпас", утпас. Автобуска чорда, кижиниң үнүн артынга чораан көрүкчүлөр танып кааптар. Бир катап кудумчуга кылаштап чорумда, улус, адым адап, кыйгырып турар. Көрүнүп келиримге, байыр чедирип турар. А мен бодум билбээн мен, "Шын" солунга чоннуң артизи деп атты тывыскаанын дугайында Чазак доктаалы үнүп келген турган болган. Бодум-даа ону номчуваан мен, көрүкчүлериң ынчалдыр меңээ бир дугаар байыр чедиргеннер. Ынчангаш артист кижилер көрүкчүлериң мурнунга чурттаар, өзер. Каяа-даа чорааш, көрүкчү мурнунга харысалганы утпас ужулуг бис.

Көрүкчүлөр эвээш дээш ойнавас бис деп баар артистер база турар. Мээң бодалым — чаңгыс-даа көрүкчү келген болза, бис ону хүндүлөп, бүдүн концертти, шиини ойнавас-даа болзувусса, көрүкчүлериң солун ужуражылганы кылып бээр ужулуг бис. Кажан-даа көрүкчүлериң хомудатпаңар деп анык артистеровиске чагыыр мен. Солун-сеткүүлге, радио-телевидениеге чеже-даа үнүп болур. Ол эки. Ынчалза-даа кол шииткекчи — артистерниң оюнун диригге көрүп келген көрүкчү.

Анык артистерге күзелим — театрың төөгүзүн утпайн чоруңар. Улгаткан улус 3-4 кижилер арткан бис. Боттарыңа ынак болбайн, уран чүүлге, театрда ынак болуңар! Силерниң мурнуңарда ажилдап чораан улус, 90 чылдарның берге үезинде театрыңа кагбаан, бүдүн тыва чонга өнчү кылдыр арттырып берген. Театрыңа хаар, ону янзы-бүрү хемчеглер эрттирер төп кылыр деп турган чер база бар. Ынчан улуг артистерниң барбаан-четпээн чери-даа чок. Акша-шалың үнмөс үелерде көрүкчүлөр саны эвээжеп, шии көргүскениниң өртээнге аыш-чем, ногаа аймаа-даа ап турган бис. Театрыңа ажилдакчылары аяттарлыг, шанактарлыг, чүүк сөөртүр машиналарга-даа олуруп алгаш, кожууннарда көрүкчүлериң утпайн чораан. Ынчангаш улуг ак өргээвистиң эрткен оруун утпайн, хая көрүнүп, улуг артистеровистиң, театрыңа үндөзилекчилериниң адын баскыратпайн, театрыңа сүлдөзүн өрү көдүрүп чоруурун чагыыр-дыр мен".

Алдынай ТЮЛЮШ.

Ачам дугайында

ЭКИ КЫЛГАН АЖЫЛ — ЭЛЕП ЧИТПЕС АЛДАР

Т.С. Салчак

каны магаданчыг. Бо хүнде ол ырыны «Азия төвү», «Амырга моос» бөлүктөри база аныяк ыраажы Мерген Кууларның күүселделеринден дыңнап болур. Тыва национал оркестриниң репертуарында К. Шоннуң күүселдези-биле чараш база солун. Америк ыраажы У. Энрикени «Чылгычының ырын» тыва оолдар-биле аралаштыр ырлап кааны чараш болуп, амгы хүннерде интернет четкизинде делегейниң сонуургалын оттурупкан болуп турар. 2017 чылда хөйге билдингир актер, композитор, рок-музыкант, режиссер Гарик Сукачев «То, что во мне» деп Алтай Республикага тырттырган документалдыг кинозунуң хөгжүм каасталгазын ол ыры-биле каастаан.

Школага күш-ажыл кичээлинге оолдарны чазанып өөредиринден аңгыда, школадан дашкаар база ажил-ишке уругларны өөредип чораан. Чылдың-на чайгы үеде школачыларны бүдүрүлгө бригаданың хаара тудуп, капуста, картошканы тарып, мал чемин бөлөткөп — бүрүлөр шарып, кургадып, сиген кезип дээш оон-даа өске ажилдарга өөредир. Уругларга чайгы үезин ажыктыг болгаш солун кылдыр эрттирзин дээш, таарымчалыг байдалды тургузуп чораан. Тээли биле Бай-Тал суурнуң ортузунга «кульстанны» (культуруная станция дээн-не боор) школачыларга чайгы үеде ажилдавышаан чурттаар, дыштаныр кылдыр туттурган турган. Ооң ишти чырык, арыг-силиг, эки ажилдап турар өөреникчилерниң аттарын тускай хана-солунга чырыдып бижиир. Күзүн школага херек чүүлдерни школачылар чайладыр боттарының ажилдап алган акшазы-биле садып алыр. Ажилга бодун кезээ көргүскөн өөреникчилерни хүнүң-не хей-аъдын көдүрүп, түңнөп үндүргөш, мактап, а неделя төңчүзүндө шаңнаар. Ажилдан аңгыда оюн-концерт дээш янзы-бүрү мөөрейлер, спортчу оюннаар ойнаар. Сентябрь 1-де чыскаалга чайгы үеде эң эки ажилдаан өөреникчилерниң адын адап, шаңнаар. Часкы үеде 9-ку класстың өөреникчилери малчыннарның кыштаанга өдек казары база чаңчыл турган. Кандыг-даа ажил үезинде кылып турар ижиниң утказын билиндирип, ону кылып каарга, эки чүү болурун чугаалап тайылбырлаар. Ынчангаш ажилды кылырга, солун болгаш кылдынгыр. Ажил үезинде улусту ойнады кааптарынга ынак. Чижээ, кажаның өдээн оолдар казарга, уруглар үндүр дажыярда, дистиништир турупкаш, холдан холче сунуп тургаш, айтырыг салырга, дараазында кижиги харыылаар оюну ойнадыр турган. Мага бот-биле катуй угаан база ажилдаар турганы солун. Чижээ: «Хой чүге ажыктыг?» — деп айтырыптарга, өдекти холга алган кижиге «ээдин чиир, дүгүн ажыглаар, хураган төрүүр, кадарчызын чалгааратпас, кезин ажыглаар, сиген чиир, сүдүн бээр» — дээш-ле уламчылап чоруп каар. А бир эвес хары тыппайн баар кижиге болза, дараазында кижиге

дамчытпайн, боду үндүр октаар апаар. Ынчангаш шииткел албас дээш, харыны дүргөн боданыр ужурлуг. Кандыг-даа солун айтырыг салыптарга, хөй кижиден дыка солун хары үнүп келир, каткы-хөг-биле катуй кажааны коптарыпканы безин эскертинмейн баар. Күш-ажыл-биле кады угааны база сайзырадып ажилдаары солун. Өөреникчилерни эки чүүлгө бүгү талазы-биле өөредип, ажилга ынак кылдыр кижизидип чорааны оларның келир үеде амыдыралына ажыктыг болганы чугаажок.

Бот-тывынгыр уран чүүл мөөрейлеринге белеткээн концерттери үргүлчү шаңналдыг черлерден дүшпес чораан. Тыва хөгжүм херекселдериниң оркестрин, орус улустуң хылдыг хөгжүм оркестрлерин тургускаш, концерттерге кириштирил чораан. Концерт белеткей бергеш-ле, бир-ле чаа тыва хөгжүм херекселин (хомустар, чадаган, бызаанчы) албан кылыр турган. Чогааткан шииткен көргүзүлгөри уткалыг болгаш өөредиглиг чораан. Бодунга даалганы өске улусче дагыр, арай ажилга чалгаа кижилерни сойгалаан шиилери амыдыралчы, солун.

Шыдыраа ойнаарына ынак чораан. Чаңгыс школага кады ажилдап чорааны башкы Манзат Донгаковна Кончук: «Кады шыдыраа ойнаарга, удурланыкчызын кончук хүндүлөп билир башкы, ынчангаш ооң-биле шыдыраа ойнаарга, дыка солун» — деп сактып чугаалаар.

Чылдың-на школа, интернат, уруглар садтарына болгаш көдээ Культура бажыңына Чаа чыл байырлалдарына Соок-Ирейлээр. Школага Соок-Ирейлеп тургаш, «Эрткен чылын кээп чорумда ынча отличник, ударниктер турган болза, бо чылын кээримге, бо хире апарган-дыр силер» дээш, шылгараан өөреникчилерни шаңнап мактаар. Сан-чурагайны адап тургаш, чыл дургузунда чедишкенин шүлүктөп тургаш чугаалаарга, өөреникчилерге аажок солун боор. Суурнуң елказына чыл дургузунда малчыннарның чедишкениннен

эгелээш, чаш ажы-төлдүң өзүп-көвүдөп турарын сан-чурагайының аайы-биле, суурга каш чаа бажың немешкенинден бээр санап үндүргөш, танцы-сам, шүлүктөп тургаш, Соок-Ирей чугаалаарга, солун болбайн канчаар. Суурнуң сайзыралына үлүг-хуузун кирип турган мурнакчы кижилерни — тудугжуларны, сугатчыларны, малчыннарны, эмчилерни, башкыларны шуптузун каастап-шимеп каан шиви чанына Соок-Ирей болуп алгаш, алгал-мактаарга, улустуң хей-аъды бедип турганы чугаажок. Ачам Соок-Ирейлеп турда, Харжыгажы болуп чордум.

Ачам бодунуң башкы ажылындан аңгыда, чурттап чорааны Бай-Тал суурунуң хөй-ниити амыдыралына база сонуургалдыг, идепкейлиг киржип чораан. 1985 чылда Т.С. Салчак Улуг Тиилелгениң 40 чыл оюн уткуштур Бай-Талдан чоруткан эки турачыларның адын мөңгөжидери-биле тураскаал тудар деп шиитпирни идип үндүргөш, боду бригада тургускаш, тураскаалды кылып каан. Бо база суурнуң төөгүзүндө арткан солун болуушкун-дур.

Ус-шевер, талантызындан аңгыда улуг-даа, биче-даа кижилерни хүндүлөп билир, кандыг-даа назы-харлыг улусту дыңнап база чугаалажып билири онзагай мөзү-бүдүжү. Бодунга болгаш кыдында кижилерге негелдепиг. Кылыр ажылының хөйүндөн-не ындыг боор, үезин камнаары кончук. Өг-бүлезинге, уруг-дарынына ынак, сагыш човангыр адаларның бирээзи. Эпчок чүве болза, сургай аарак чугаалап каар, кончуттунмас артык чугаага база ынак эвес кижиге. Ачавыстың чедишкениннен кол черни ававыстың деткимчези ээлеп чораан. Чүнү-даа кылгаш, авамга албан көргүзөр, чедер-четпес чүү барын, ылаңгыя шокарлап хээлер кылырда, өңүн албан авам-биле сүмөлежир. Кажан авам аар аарыгдан аарый берген үеде, ачамның авамга кичээнгейлиин, бүгү эптиг чүүлдерни кылып, кызып азырап турганын эки сактыр мен. Авамны чидиргени ачавыстың амыдыралына угдунмас согул болганы ол боор, соондан чыл ажыг үе эрткенде, аар аарыгга таварышкаш, 1989 чылдың сентябрь 2-де 61 харлап чорааш, аравыстан кезээ мөңгөде чарлып чорупкан.

Ачамны таныыр-билир улус, ооң хөй санныг өөреникчилери мону номчааш, сактыр боор деп бодап-биле бижидим. Мону номчааш, ону көрбээн, ооң ырыларын сонуургап, ырлажып чоруур аныяк-өскөн, эрткен векте (1929 -1989) бистиң аравыска чуртталгага ынак, бурунгаар көрүштүг, тывынгыр, "алдын холдуг", буянның сеткилдиг өгбевис чораан деп билип алыр боор деп идегедим.

Ачавыс бо чылын март 29-та 90 харны харлаар турган. Ынчангаш мугур харына тураскаадып бижээн сактышыкынымны ачамга бижээн шүлүүм-биле доозайн.

Ачам күжүр аравыстан чорупкан бол,
Арттырып каан изи черле

балаттынмас.

Ажып-ижиң, шеввер холуң, чечен сөзүң
Ажы-төлүң, арат чонуң сактып чору.

Чараш, уян ырыларың амдыгаа дээр
Чалыы сапгап чаңгыландыр
ырлажып чор.
Чонуң аңаа хөй-аът кирип,
чоргаарланып,
Чарашсынып адыш часкап,
хүлээп чору.

Чыраа, саяк аъдын мунган
даңгаар эртөн
Чындыңнадыр халдып чоруур
чылгычының
Чараш ырын чуртувустуң оолдары
Чамбы диптө бараалгавдып
бадырып чор.

Узун уйгуң удаан-даа бол,
сөни сактып,
Улуг үле кылып чораан өгбевис деп
Угаадыгыг чагыг-сөзүң хажытпайн,
Уруг-дарың эптиг-демниг
чурттап чор бис.

Уругларының мурнундан
Айлаңмаа ТООЛУ.

Т.С. Салчак өөреникчилери-биле

Ачавыс Тойлу Сурунович Салчак
төн вектиң солун кижилериниң
дээш. Ол Тывавыстың база бир
бойдустуг, онзагай булуңу Бай-
суурга Мешкен-Хөлдүн эринге
айган Кунгазевна биле Салчак
Шынараптарның өг-бүлезинге
төлүнүң 5 дугаар оглу болуп
түнгөн. Бай-Тайга кожуунуң
Шуй школаларына, Барыын-
кожуунуң Эрги-Барлык шко-
ла бүгүназынында ыры-хөгжүм
күш-ажыл башкызы болуп,
ажы-төлүн өөредип чораан.

Идустан чайгаар салым-чаянныг,
шынгыр композитор база шүлүк
шиижиткен үзүндүлөр бижиин
аңгыда, шүлүкчү, ыраажы, ши
тоолыдыкчызы, хөгжүмчү, самчы,
дарган, тыва-даа, орус-даа
хөгжүм херекселин тутканын-на
айгамчык хөй талалыг салым-
ныг кижиге чораан. Тыва хөгжүм
елдери — хомус, бызаанчы, игил,
ны, аъттың херексели — мөңгүн
ш кола чулар-чүгенни, суглук,
ни тыва өгнүң херекселдери —
те, шулгуурга, аптара, эжик, хараа-
ыш болгаш чонар-даштан янзы-
белектерни, кештен — көгээржик,
диктерни, пөстен — тыва хептерни
чораан. Ачавыс үргүлчү-ле бир-
лды кылган турар, анаа хостуг үе
ш хол куруг олурганын сагынмас-
ш. Тыва, орус чогаалчыларның
дарын болгаш солуннар ном-
га ынак чораан. Ынчангаш-ла
боор, солун чагыдарына дыка
жик.

ажок кезээ, тутканын салбас,
и эчизинге чедирер шиитпир-
шперниң бирээзи чораан. Чазак
тың ажылына бердингенин
1970 чылда Ленинчи юбилейлиг
биле, 1979 чылда «Социалис-
штың тиилекчизи» деп херек
биле, 1981 чылда «Күш-ажылдың
Тук» ордени-биле шаңнаан.
ип чораан херек демдектери, хөй
хүндүлөп бижииктери ажылына
ден бердингениниң бадыткалы
ткан.

лдап чораан чылдарында
ортумак школазына музейни
Кады ажилдап чораан кол-
амгы үеде Николай Салчак-
нарның адын эдилеп турар
башкылары ону үнөлөп, адын
дип 2006 чылда музейни Тойлу
ич Салчак аттыг деп адааны
болуп, уруг-дарыныга, төрөл-
өөрүнчүг болган. «Эки кылган
илеп читпес алдар» деп үлегер
дурту-биле ачавыска хамаа-
п болур. Ол сеткил-сагыжының
ыры-хөгжүмгө илередип, хөй
аялгаларны бижээн. Ооң би-
лары «Аян тудал», «Чечектеп-
Тывам», «Частың аялгалары»,
ылы» деп ырылар номнарын-
аттыгган. Ачавыстың бижи-
лары амга чедир тааланчыг
аңгыланып чоруур. Оларның
Ш. Доржунуң сөзүңгө бижээни
ының ыры» деп ырызы аныяк-
а база бир сонуургаар, ынак
ның бирээзи болуп мөңгө арт-

Культура шугумунга хей чылдарда ажылдап чораан, Тываның библиотека ажылының дээди эртемниг эң баштайгы кадрларының бирээзи, үр чылдарда кады ажылдап чораан коллегам, хөрээженнер шимчээшкининиң хоочуну Херелмаа Магаранзаевна Доктаалайның (Минчеймаа) дугайында чырык сактыышкынны бижикседим. Ол база солун, төөгүлүг, кайгамчык кижилериниң бирээзи.

Ол 1942 чылдың кышкы айы февральда хей ажы-төлдүг, көшкүн арат Минчей Магаранзаның өг-бүлезинге, ада-иезиниң мал-маганың, чылыг кыштаанга төрүттүнген. Ооң ада-иези шупту 9 ажы-төлдүг, 6 оол, 3 кыс. Тес-Хем кожуунунун Бeldир-Арыг сумузунун Чыргаланды школазынга 1949 чылда өөренип киргеш, ону 1961 чылда чедишкенин дооскан. Школаны доосканының соонда, оон кады ойнап өскөн эжи, чаңгыс классчызы Симчит (Ондур) Дээли-биле кады Ленинград хоорайның Н.К. Крупская аттыг культура институтунче (амгы үеде Санкт-Петербургтун культура университети) 1961 чылда өөренип киргеш, ону 1965 чылда чедишкенин доосканнар.

Эжи Дээли Дадаровнаны Культура яамызы Кызылга А.С. Пушкин аттыг библиотекага ажылдаары-биле арттырып алган. Херел Минчей биле Дээли Симчит Тес-Хемниң төлөптүг кыстары, олар кайызы-даа эң-не баштайгы дээди эртемни кызымаккайы-биле чедип алган Тываның баштайгы библиотека кадрлары. Оларга киж чоргаарланмас аргажок. Шилгедек дурт сынныг, чоон кара чаштарлыг, тулган-даа чараш кыстар, Херелмаа институтту дооскаш, өскөн-төрзүн сууру Бeldир-Арыгның көдзү библиотека эргелекчизинге ажылдай берген. Оон соонда өг-бүлө тудуп, баштайгы дун оолун 1965 чылда чырык черге бодараткан.

Амдырал-чуртталгазын чаа эгелеп чорда, оон кады чурттаан эжи Эрес, уругларының адазы хеп-хенертен хай-халапка таварышкаш, амы-тынындан чарылган. Ол үеде Херел боду иштиг-сааттыг турган. Бо берге уени аныяк ие шыдажып эртип, ажылдавышаан, чаш оолун азырап, ажыг-шүжүгнү шыдамыккайы-биле ажып, ийис ажы-төлүн 1966 чылдың часкы үези март айда чиигеп божан. Үш чаш ажы-төлүн ада-иезиниң деткимче дузазы-биле өстүрүп доруктуруп алган ылап маадырлыг ие-дир деп киж бодаар. Ол ийистерниң аттарын Амыр, Менди дээр.

Амдырал чаңгыс черге турбас, бодунуң агымының аайы-биле чоруп орар. 1969 чылда Сиирин Чоодуевич Доктаалай-биле өг-бүлө тудуп, Самагалдай-же көжүп келгенер. Сиирин Чоодуевич

Үлегерлиг өг-бүлө

Баштайгыларның бирээзи

үр чылдарда кожуунун кинофикация черинге чолаачы, киномеханик болуп ажылдаан. Оон соонда прокуратураның, хөмүр чериниң чолаачызынга үр-түннелдиг ажылдап чораан. Аныяк өг-бүлө эл-найралдыг, эгин-кожа, кады 25 чыл чурттааннар. Олар 6 ажы-төлдүг, оларны төлөптүг кижилер кылдыр кижизидип өстүргеннер.

1969 чылда Херел Магаранзаевна Тес-Хемниң төп библиотеказының улуг методизинге ажылдай берген. 1971 чылда Чөөн-Сибирьниң Культура институтунун библиотека факультетин дооскаш, Культура яамызының чорутканы-биле Тес-Хемниң Самагалдайга чедип келгеш, районунун төп библиотеказының директорунга ажылдай берген. Х.М. Доктаалай-биле ол үеден эгелеп кады ажылдап турдувус. Ол үеде төп библиотеккага үш киж, тускай эртемниг библиотека кадрлары ажылдап турган бис. Үшкү эживис, библиотечарывыс Кама Калдан, Канск хоорайның библиотека техникумун дооскан, Ак-Эрик суур чурттуг киж.

1973 чылдан эгелеп районун уругларының төп библиотеказын эргелекчизинге ажылдай берген. Уруглар оон черле үзүлбес. Х.М. Доктаалай уругларга хар-назы аайы-биле янзы-бүрү бөлгүмнерни ажилдадып, ном делегейинче чаппа турган. Уругларның дыштанылгаларында «Уруглар номунун неделязын» доктаамал солун ажыктыг организастан эрттирип турду. Эрткен чүс чылдың 70 чылдарында өөреникчи уруглар дыка номчуттунар турган, билин-даа шыраак. Оон ыңай эжим Херелмаа районун школа библиотечаларынче методиктиг дуза чедирери-биле удаа-дараа үнүшкүннерни кылып, оларга район төвүнге тускай семинарларны организастан эрттирип турган. Хей-ниитиж, тывынгыр-сагынгыр, чугаакыр, хөглүг-баштак, чончу киж-ле болгай.

Х. Магаранзаевна республиканың А.С. Пушкин, К. Чуковский аттыг библиотечаларында удаа-дараа билиг бедидер курстарны 1970-1980 чылдарда дооскан, ол ышкаш кады ажылдап турган, чаа школа дооскан уругларны Людмила Оюуну, Людмила Чайбары Чөөн Сибирьниң Улан-Удэ хоорайда Культура институтунун библиотека салбырынче бот-өөредилге-биле чагып-сургап, деткип, өөредип кириген. Библиотеказының төөгүзүнде мындыг факт-барымдааны

черле бживейн баар аргам чок. 1979 чылда серемчилеп чок чоруктун уржуундан районун Культура бажынының дээвири өрттени бээрге, библиотеказын хей номнарын девидзэн улус сонгаларны бускаш, үндүр октапкан. Ол үеде бир бажындан бир бажыңче аай-дедир көжүп, дыка хей солун номнары чидирип алган бис. Бо айтырыг талазы-биле чүнү кылбаан, кымга четпээн дээр боор.

1979 чылдан 1985 чылдың май төнчүзүнге чедир библиотеказын аай-дедир көжүрүп, үндүр сывырып туруп бээринге ырмазырааш, Х. Доктаалай чаа ажылдап келген ортумак тускай эртемниг кадрга, аныяк специалист Оксана Кондуратайга (ынчан библиотека Самагалдайның №1 ортумак школазынга түр үеде турган) дужаап берипкеш, боду Самагалдайның №2 ортумак школазының ном саңын эргелекчилеп, 10 ажыг чыл иштинде ажылдаан. Өөреникчи уругларга беседаларны, мөөрейлерни, библиотека кичээлдерин, солун ужуражылгаларны эрттирип, чүнү, кажан, канчаар номчуурунун тускай планнарын олар-биле кады сүмележип, тургузуп бээр.

Школа библиотечазының эргелекчизи — башкарыкчы, сүмелекчи, айтыкчы, кижизидикчи, дагдыныкчы, чурукчу, тайылбырлакчы киж-дир. Оон ажылы хей, чымыштыг. 1970-1980 чылдарда кады ажылдап чораан эш-өөрнү маңаа канчап бживес боор. Оларга Татьяна Артёмова, Мария Сырат, Татьяна Шимит, Чимис Адыг-оол, Галина Меркулова, Надежда Чамыян, Наталья Билчеймаа, Людмила Оюн, Людмила Чайбар, аштакчы угбавыс Хуралдаа Ховалыг, «Библиобус»-тун баштайгы чолаачызы Константин Түлүш дээш өскелерни-даа чоргаарал-биле адап болур. Чамдыктары бистиң аравыста ам чок, ол харааданчыг. Автобузувус-биле бистиң найыралдыг коллектив концерт көргүзүп, лекция, беседа чорудары-биле районун малчын турлагларынче, ферма, бригадаларже барып чедер турдувус.

1993 чылдың апрель айда өөнүн ээзи Сиирин Чоодуевич аарааш, чок болган соонда безин черле салдынмаан, 1995 чылдың чайын оолдары-биле ада-өгбөлөрүнүн хонаштарынче малын өстүрүп, доруктуруп чорупкан. Хуузунда ажыл-агыйлыг малчын кижиниң мергежилин шилип алган. Ажы-төлүңге «Мал соондан халбактанып-ла чоруур

болза, черле түревес силер. Ажы-төлүңге өөренип, инек, мал-магандан чорунар, ону үсепер» — деп чагып-чораан.

Амгы үеде оон оолу Борбай-Хемниң ол чагыын күүседип, ада-иесин арттырып каан мал-маганын азы өстүрүп чоруур, өзүлүг арга-дуржу малчын апарган. Чаңгыс уруу М. Сириповна Улан-Удэ хоорайга ажыл-агый институтунун мал эмчик салбырын дооскан. Эгезинде район мал эмнелгезинге ажылдап эгелеп, Оон соонда өг-бүлелиг апаргаш, ээзи база көдзү ажыл-агыйның специалист, Бeldир-Арыгга чурттап бергенер. «Чодураа» КУБ-тун директору чылдарда чедишкенин дооскан соонда, 2017 чылда Менди Сириповна сумунун Төлээлекчилер хуралы депутаттары Чыргаланды (Бeldир-Арыг) суму чагыргазының даргазынга сайланнар.

Чаңгыс чер-чурттугларының идиг, дуржулгалыг ажыл-иш кижилер бирээзи. Оон авазы 1996 чылдың айда ажылын кылып чорааш, оон ондаандан чок болганы ажы-төл аар согул болган. Ада-иеси чок болза, Менди Сириповна өскүс дунмаларын азырап-өстүрүп, берген торулбайн, эртем-билигге чедирип, Кажан оон ийис эжи Амыр база Айлаң чок апарга, оларның бүдүн ийи ажы-төлүн бодунун дөрт ажы-төлү-биле деңге азырап, өстүрүп, эр билигге чедирип, байыг туруштуу, баарлыг болгаш аар-берге үелө ажыг-шүжүгнү ажып эртип келген ие харын-даа Маадыр ие Менди Сириповна алдар-мактал, хүндүткел!

Оон хеймер дунмазы Анай. Ыраккы Чөөн-Чүккө шериг-дайы эртем чедип алгаш, ында өг-бүлө ажылдап, чурттап чоруурунда уул Мендиниң ачы-хавыязы база баргай. Авазының чедир кылып күш чеп чүүлдерин Менди Сириповна кылып, дунмаларын, өг-бүлезин ур баштап чоруур үлегерлиг ие, арга-жулгалыг удуртукчу, чагырыкчы.

Мындыг кайгамчык салым-чоронзагай кижилер чанывыста амдыг чурттап чоруур. Оларны эскерип, чээнгейни салып, сактыышкынны каа даа ужулгуп бис. Үстүңде бижизини иешилер Тес-Хемниң ховар кыст хүндүткелдиг кижилери-дир. Ол чоргаарланмас аргажок.

Сереңмаа ШОК-ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, Хем кожуунун хүндүлүг хамааты күш-ажылдың болгаш хөрээж шимчээшкининиң хооч

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Информационное сообщение о проведении открытого аукциона по заключению договора аренды земельных участков

Администрация Чаа-Хольского кожууна на основании постановления председателя администрации «О проведении открытого аукциона на право заключения договора аренды» № 161 от 26 марта 2019 года извещает о проведении открытого аукциона по заключению договора аренды земельных участков.

Аукцион состоится 06 мая 2019 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний

Для участия в торгах допускаются физические лица и юридические лица. Один заявитель вправе подать только одну заявку на участие в аукционе. Заявка на участие в аукционе, поступившая по истечении срока ее приема, возвращается в день ее поступления заявителю. Предмет аукциона: заключение договора аренды со сроком на 49 лет. Лот №1: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Терезин поле №1 общей площадью 10000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0502003.92, разрешенное использование — сельскохозяйственное использование. Начальная цена — 1800, Размер задатка — 360, шаг аукциона — 54.

Лот №2: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Кузет» общей площадью 20001 кв.м., кадастровый номер 17:14:0701008.254, разрешенное использование — сельскохозяйственное использование. Начальная цена — 2700, Размер задатка — 540, шаг аукциона — 81.

По лотам ограничений и обременений в использовании земельных участков нет.

Заявки на участие в аукционе принимаются по рабочим дням с 28 марта 2019г. по 27 апреля 2019г. в отделе по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина д.8, с 9:00 ч до 18:00 ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный счет организатора торгов до 18:00 ч 27 апреля 2019 года. (КБК 00000000000000000510, УФК по РТ (Администрация Чаа-Хольского кожууна), ОТДЕЛЕНИЕ — НБ Республики Тыва, ИНН 1715001332, ОКТМО 93656440101, БИК 049304001, КПП 171501001)

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно:

- 1) заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;
- 2) копии документов, удостоверяющих личность (для физических лиц);
- 3) нотариально заверенные копии учредительных документов и свидетельства о государственной регистрации юридического лица;
- 4) доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в торгах;
- 5) документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на Интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна <http://chaa-hol.tuva.ru/> и на официальном сайте РФ для размещения информации о проведении торгов torgi.gov.ru

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации Токаш-оол Радомира Маадыр ооловича о предоставлении земельного участка в аренду на 49 лет из земель сельскохозяйственного назначения — ведения личного подсобного хозяйства на полях участках, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, «Хараганныг-Хову-Аксаа» общей площадью 25000 кв. м. с кадастровым № 17:14:0502001.9 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 01.12.2017 г. № 420).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел. 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявления 27.04.2019 г.

солуннуң сайтызы: shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 13570 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 4490

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Редакторнун хүлээлгезин күүседип турар К.К. Монгуш.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси: 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Редактор — 2-01-35.

Редакторнун оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар М.О. Ондар — 2-17-91.

Секретарь (А.К. Куулар) — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.

Реклама, чарлал килдизи (С.С. Кужугет) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИДИСТЕРИ:

Нийтилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар (редактору Ш.М. Суван). Экономика, үлөтүр болгаш көдзү ажыл-агый (редактору А.Д. Б.Түлүш, корр. Ш.Н. Ховалыг).

Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).

Очулга (редактору А.К. Ооржак, Р.Д. Демчи, А.А. Лагбы).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачы.

Расч. счет № 40601810600001000001

УФК по РТ (п/сч 3012646360)

БИК 049304001 ИНН 1701062430

КПП 170101001

Отделение — НБ Республика Тыва,

г. Кызыл.

ОГРН — 1191719000395

Государственное автономное

учреждение Республики Тыва

"Издательский дом "Тыва-медиагрупп".

Солунуң «Тываполиграф» КХН-ге парлан.

(Кызыл, Шетинин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның иш

торларының бодолдары редакцияның туруктуу

дүүшпейн барып болур. Айтылган саннары болгаш

өсө-даа фактылар, дындагылары дээш авторлар

боттары харылаар.

Чагыдылгач ичелерин хуу кижилерге — 11530.

организацияларга — 31730

Солун неделяда үш каттап үнөр.

Хемчээли 3 парлаар ама.

Номерни парлагаш дунмазы

графию өзүлгү — 18 00, керек кырында — 17 00.

Солун келбейн бергаша, 2-18-10 телефондо дээр.